

Original Research

The Wife's Contractual Obligations and Responsibilities in the Event of the Husband's Prohibiting Her Job Continuation

Hosein Bahrami *¹

¹: Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Islamic law Faculty of Humanities Bozorgmehr University of Qaenat, Qaenat, Iran (Corresponding Author) h_bahrami@buqaen.ac.ir

The freedom to choose an occupation without any discrimination based on gender is mentioned in Article 28 of the Constitution. However, this freedom is constrained within the framework of Islam, public interests, and the rights of others. In this regard, Article 1117 of the Civil Code states that "A husband can forbid his wife from an occupation or profession that is incompatible with the family's interests or his or her own dignity". This rule is also mentioned in Article 18 of the 1975 Family Protection Law, with the added condition of "court approval".

However, the lack of legislation on the "limits of the husband's right to forbid", the "status of the wife's contract with the obligee", and the "wife's commitment to the other party" have raised a wave of differing opinions. The purpose of the present research is to examine the three aforementioned matters in the enacted laws. The distinct feature of this study, setting it apart from all previous works, lies in its critique of them and its proposal of a novel theory concerning the mentioned matters. Indeed, this study considers the relationship between the three matters, which is a perspective ignored by previous publications. The research questions are as follows:

- a. What are the limits of a husband's prohibition of his wife from employment?
- b. What is the status of the wife's obligations after being prohibited?
- c. Under what title and by whom will compensation be paid to the obligee?

After conceptual analysis, the present study conducts an in-depth exploration in the three following fundamental domains:

- It examines the legality of prohibiting one's wife's employment, addressing whether this authority of the husband is a "right" granted by the legislator or a "rule" that he is obliged to follow.

- It scrutinizes the wife's obligations and evaluates the effect of the husband's prohibition on the validity of these obligations.
- It carefully investigates compensation for the contractual party's damages.

Method

This research is a descriptive-analytical study conducted through data collection from library sources. It examines and critiques prior opinions, offering a novel perspective.

Findings

- The extent to which the wife's employment harms the family can be discussed in two ways.

a) In some cases, the wife's occupation seriously harms the survival and functioning of the family from a customary perspective. For example, the wife is sometimes obliged to work abroad for an extended period (e.g., two years), during which the husband is deprived of sexual intimacy, or if her employment leads to corruption that significantly compromises her chastity or the well-being of the child.

b) It is also possible that the wife's employment may not be in the best interest of the family, yet it causes only minor harm to the survival and functioning of the family, which is not considered significant from a customary standpoint. For instance, the husband and family may not rely on the wife's income, but she wishes to work, which slightly restricts the husband's right to intimacy or partially affects her maternal duties.

- Depending on the degree of harm, the contract may be deemed annulled or revoked.

- The type of liability must be examined based on whether the contract is annulled or revoked.

Discussion and conclusion

As mentioned before, there is a diversity of opinions regarding the subjects discussed in this study. The major opinions are enumerated below.

On the nature of the spouse's authority: A group of scholars consider the spouse's authority to be a right (Tabataba'i Yazdi, 1988, Vol. 2: p. 586; Judicial System's Deputy of Education and Research, 2003, Vol. 4: pp. 144-145; Moqaddam Damad, 2005, p. 316), while others consider it a legal duty (*hukm*) (Katouzian, 2005, p. 172; Safa'i & Emami, 2005, p. 126; Roshan, 2014, p. 176). Some have also adopted a differentiated view (Navid Tehrani, Masoumi, & Yaghouti, 2023, p. 98).

On the contract between the wife and the obligee: Some jurists deem this contract valid (Akbarine, 2011, p. 112), others consider it revoked (Khursandiyan, 2011, p. 70), and some have expressed opinions based on a distinction (Katouzian, 2009, vol. 1: pp. 219-220).

On the wife's liability towards the obligee: Some hold that the wife has contractual liability (Katouzian, 2009, vol. 1: p. 220), a group find her with no liability (Zahidi Aşl & Masudi Niya, 2019, pp. 124-125), while

others point to the wife's obligation to compensate for damages in cases where it is explicitly stipulated in the contract or in cases of deceiving the other party (Khursandiyani, 2011).

As further results, if the wife's employment is of such a nature that it causes damage to the survival and function of the marriage that is customarily considered significant, prohibition of the employment is a legal duty (*hukm*); the husband is obligated to prohibit it, and the wife is obligated to refrain from concluding an employment contract. Also, the contract between the wife and the obligee (employer/contracting party) is nullified unless the reason for the prohibition occurs after the formation of the contract. In this case, the contract is automatically terminated.

In the case of the contract annulment, first, the wife has no contractual liability towards the obligee. Second, given the presence of all the elements of civil liability and the principle of deception (*ghorour*), she is liable to compensate for the damage done to the obligee.

In the case of automatic contract termination, first, if the reason for the husband's prohibition is the wife's breach of a duty (such as improper relations with a colleague), and the beneficiaries are both the husband and the obligee, the contractual liability is maintained. Second, if the reason for the husband's prohibition in the case of the contract revocation is unrelated to any fault on the part of the wife, she bears no contractual or civil liability towards the employer. However, if a liability clause has been stipulated in the contract, she will have contractual liability.

Moreover, if the damage inflicted upon the marriage and its function is not considered significant from the customary perspective, prohibition of the employment is the right of the husband. However, if there was an agreement for the wife's employment or the wife was employed at the time of the marriage, the husband does not have the right to prohibit it.

If the two aforementioned scenarios do not exist, the contract between the wife and the obligee is automatically terminated after the prohibition of employment is issued. As another case, given the lack of conditions for civil liability, the wife has no obligation to compensate the obligee for damages.

Finally, the wife has contractual liability towards the obligee only if it has been explicitly stipulated in the contract.

Ethical Approval: This article was written in compliance with the principles of research ethics.

Funding: This study received no fund from any individual or organization.

Authors' contribution: In this research, Hossein Bahrami is the corresponding author.

Conflict of interests: The authors declare that there is no conflict of interests regarding this study.

Acknowledgements: Gratitude is extended to all those who contributed.

Data Availability: No new data were generated or analysed during this study.

References

- Akbarineh, P. (2011). The Role of the Principle of No Harm in the Conflict Between the Wife's Right to Employment and the Husband's Rights. *The scientific-research Journal in Jurisprudence and Bases of Islamic Law*, 3rd Year, issue 7, pp. 94–116. [Link] [Text in persian]
- Emami, A. (2005). *A Concise Overview of Family Law*, 8th Edition. Tehran: Mizan. [Text in persian]
- Judiciary Training and Research Deputy (2003). *Collection of Jurisprudential Opinions on Legal Matters*, 4. Judiciary Training and Research Deputy - Center for Jurisprudential Research. [Text in persian]
- Katouzian, N. (2005). *Family Law (Introductory Course)*, 4th Edition. Tehran: Mizan Publications. [Text in persian]
- Katouzian, N. (2009). *Family Law, Volume 1*, 1st Edition. Tehran: Sahami Publications. [Text in persian]
- Khorsandian, M.A. (2011). Spouse Employment in Iran's Statutory law and Family Support Bill. *Family Law and Jurisprudence (Neda-ye Sadeq)*, Volume 16, issue 54, pp. 52–76. <https://doi.org/10.30497/FLJ.2011.39747>. [Link]. [Text in persian]
- Mohaghegh Damad, S.M.(2005). *A Jurisprudential Study of Family Law*, 11th Edition. Tehran: Center for Islamic Sciences Publications. [Text in persian]
- Navid Tehrani, M., Masoumi, J., Yaghouti, E. (2023). Damages for Preventing the Right of the Wife, to Work in the Non-financial Relationship of the Couple. *Studies of Economic jurisprudence*, 5(1),86–100. [HTTPS://DOI.ORG/10.22034/EJS.2023.362924.1301](https://doi.org/10.22034/EJS.2023.362924.1301). [Link]. [Text in persian]
- Rowshan, H. (2014). *Family Law*, 1st Edition. Tehran: Jungle Publications. [Text in persian]
- Safaei, Seyyed Hossein, and Tabatabai Yazdi, S.M.K (1988). *Al-Urwa al-Wuthqa, Volume 2*, 2nd Edition. Beirut: Al-Alami Publications. [Text in Arabic]
- Zahedi Asl, S., Masoudi Nia ,M.(2019). "The Status of the Wife's Right to Employment in Iranian Law and Islamic Jurisprudence." *Journal of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law*, 12(1), 111–129. [Link] [Text in persian]

تعهدات قراردادی و مسئولیت زوجه در فرض منع زوج از اشتغال

حسین بهرامی *^۱

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۱

چکیده

حسب ماده ۱۱۱۷ قانون مدنی و ماده ۱۸ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۵۳ شوهر می‌تواند در فرض تأیید دادگاه زن را از شغلی که منافعی با مصالح خانوادگی باشد، منع کند. در فرضی که تعهدات قراردادی زوجه قائم به شخص باشد، حدود امکان منع از جانب زوج، وضعیت التزام‌های زوجه و جبران خسارت حاصل شده به کارفرما محل بحث است. در ادبیات حقوقی کشورمان در رابطه با ۳ امر فوق تشتت آراء وجود دارد. یافته پژوهش حاضر بر آن است اگر اشتغال زوجه به بقا و کارکرد نکاح ضرری قابل توجه از نظر عرف وارد کند، منع از اشتغال حکم بوده و قرارداد بین زوجه و متعهدله باطل است و زن دارای مسئولیت مدنی است. البته اگر علت منع از جانب زوج پس از تشکیل قرارداد حادث شده باشد، عقد منفسخ می‌شود. در فرض اخیر در صورت تخلف از تعهد قراردادی و یا شرط مسئولیت، زوجه مسئولیت قراردادی خواهد داشت. در صورتی که آسیب وارد شده به نکاح و کارکرد آن از منظر عرف قابل اعتنا نباشد، منع از اشتغال حق مرد بوده و قرارداد پس از منع منفسخ می‌شود. در فرض اخیر زوجه نسبت به متعهدله تنها در صورتی که تصریح شده باشد، مسئولیت قراردادی دارد.

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

زوجه، زوج، شغل، مصلحت خانواده، تعهدات قراردادی.

ارجاع به مقاله:

بهرامی، حسین (۱۴۰۴). تعهدات قراردادی و مسئولیت زوجه در فرض منع زوج از اشتغال. *مطالعات زن و خانواده*، ۱۳(۲)، ۱۰۹-۱۳۱. DOI: 10.22051/jwfs.2025.49586.3172

۱. مقدمه

آزادی در انتخاب شغل بدون هیچ‌گونه تفاوتی از رهگذر جنسیت در اصل ۲۸ قانون اساسی ذکر شده و مقید به عدم منافات با اسلام، مصالح عمومی و حقوق دیگران شده است؛^۱ بر همین اساس در ماده ۱۱۱۷ قانون مدنی مقرر شده است که «شوهر می‌تواند زن خود را از حرفه یا صنعتی که منافی مصالح خانوادگی یا حیثیات خود یا زن باشد، منع کند». این حکم در ماده ۱۸ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۵۳ نیز به انضمام افزوده شدن شرط «تأیید دادگاه»، تکرار شده است؛^۲ اما سکوت مقنن در خصوص حدود امکان منع زوج، وضعیت قرارداد زوجه با متعهدله و مسئولیت زن در برابر طرف مقابل سبب اختلاف در بین صاحب‌نظران گردیده است.^۳

هدف از پژوهش حاضر بررسی سه امر فوق در حقوق موضوعه است.^۴ در خصوص پیشینه تحقیق شایان ذکر است که در برخی کتب حقوق مدنی اجمالی به موضوع پرداخته شده است. در مقالات به تفصیل بیشتر در خصوص تحدید حدود امکان منع زوجه از اشتغال و وضعیت تعهدات زوجه بحث شده است؛ به‌عنوان نمونه مقالاتی تحت عنوان «حق زوج بر منع اشتغال زوجه» توسط لیلا سادات اسدی در فصلنامه مطالعات راهبردی زنان در سال ۱۳۹۰ و پژوهشی دیگر با عنوان «نقش قاعده لاضرر در تعارض حق اشتغال زوجه با حقوق زوج» توسط پروین اکبرینه در فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی در همان سال منتشر شده است. البته مسئولیت جبران زیان وارد شده به متعهدله کمتر بررسی شده است؛ یکی از مقالاتی که از باب ذکر نمونه به آن اشاره می‌شود؛ اثری با عنوان «وضعیت حقوقی اشتغال زوجین در قوانین موضوع ایران و لایحه پیشنهادی حمایت خانواده» است که توسط محمدعلی خورسندیان در مجله فقه و حقوق خانواده (ندای صادق) در سال ۱۳۹۰ منتشر شده است. وجه تمایز این نوشتار از تمامی آثار پیش از خود در نقد آن‌ها و ارائه نظری نوین در خصوص «حدود امکان منع از جانب زوج»، «اثر منع در وضعیت قرارداد» و «مسئولیت جبران خسارت» است. شاید علت آن امر در مدنظر قرار

^۱ «هرکس حق دارد شغلی را که بدان مایل است و مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نیست برگزیند...».

^۲ در م. ۵۸ قانون حمایت خانواده مصوب ۹۱ قوانینی که با تصویب آن قانون نسخ گردیده، احصاء شده است؛ اما قانون حمایت خانواده مصوب ۵۳ در بین قوانین منسوخ نیامده است؛ لذا این قانون کماکان به اعتبار خود باقی است.

^۳ «شوهر می‌تواند با تأیید دادگاه زن خود را از اشتغال به هر شغلی که منافی مصالح خانوادگی یا حیثیت خود یا زن باشد منع کند...».

^۴ البته منع زوجه از اشتغال لزوماً به حقوق متعهدله ارتباطی ندارد. در حقیقت ممکن است سه حالت وجود داشته باشد:

حالت نخست، عدم مغایرت به جهت عهده نبودن قرارداد؛ عقد در صورتیکه تملیکی (مانند آن که خانمی فروشگاه و مغازه‌ای داشته و کالایی را در معرض فروش قرار دهد) یا اذنی (به عنوان نمونه شغل زوجه عاریه دادن کالاهاست) باشد، طبیعتاً فاقد متعهدله بوده و ضرورتی بر بحث در رابطه با تعهدات زوجه و جبران خسارت وارد شده بر ذینفع تعهد، نیست؛ حالت دو، عدم مغایرت به جهت قائم به شخص نبودن تعهد؛ بعضاً قرارداد عهده بوده؛ اما لزوماً انجام آن از سوی متعهد موضوع توافق طرفین نبوده است. حال اگر زوج، همسر خود را از انجام تعهد منع نماید، زوجه می‌تواند بواسطه انجام آن از سوی دیگری، موضوع تعهد را تهیه کرده و به کارفرما تسلیم کند؛

حالت سه، مغایرت با حقوق طرف قرارداد به ایمان بر قائم به شخص بودن تعهد؛ اگر تعهد قائم به شخص باشد از یک سو حسب ماده ۲۶۸ ق.م. انجام تعهد از سوی دیگری با مورد تعهد انطباق ندارد و از سوی دیگر با منع شدن زوجه از اشتغال، امکان انجام آن وجود ندارد؛ مانند آن که رابطه استخدامی با دولت، یا نهادهای عمومی غیر دولتی و یا قرارداد کارگر و کارفرمایی وجود داشته باشد.

^۵ روشن است که تنها در فرضی که عقد عهده و تعهد قائم به شخص باشد، بررسی وضعیت تعهدات زوجه از حیث صحت و مسئولیت جبران خسارت وارد شده به متعهدله ضرورت دارد.

دادن ارتباط بین سه مولفه یادشده باشد که در هیچ یک از تألیفات پیشین، موضوع به این ترتیب بحث نشده است.

پرسش‌های این پژوهش به شرح ذیل است:

۱. حدود منع شوهر از اشتغال زن به چه میزانی است؟
  ۲. وضعیت تعهدات زوجه پس از منع به چه ترتیبی است؟
  ۳. جبران خسارت متعهده تحت چه عنوان و از جانب چه کسی انجام خواهد شد؟
- جستار حاضر در پژوهشی توصیفی-تحلیلی و براساس روش کتاب‌خانه‌ای پس از مفهوم‌شناسی در گام نخست؛ به این مهم پرداخته که امکان منع اشتغال از جانب زوج، حق هست یا حکم؛ سپس وضعیت تعهدات زوجه را بررسی کرده و در نهایت جبران خسارت طرف قرارداد را مورد مطالعه قرار داده است.

۲. مفهوم‌شناسی

شایسته است پیش از پرداختن به اصل بحث، واژگان ذیل تعریف شود:

مصلحت: در بعضی از لغت‌نامه‌ها مصلحت را خیر (فیومی، بی‌تا، ج ۲: ص ۳۴۵؛ طریحی، ۱۴۱۶، ج ۲: ص ۳۸۹؛ مصطفوی ۱۴۰۲، ج ۶: ص ۲۶۵) و در برخی دیگر به آن چه باعث خیر، صلاح، نفع و آسایش باشد، تعریف کرده‌اند (عمید ۱۳۶۳، ج ۳: ص ۲۲۵۹). نگارنده‌ای معنای اصطلاحی آن واژه را، جلب نفع و دفع ضرر به نظر اکثر دانسته (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶، ج ۵: ص ۳۳۸۸)؛ حال آن‌که ضرر را درخصوص از بین رفتن مال یا فوت منفعت استعمال کرده‌اند (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۲). گویا تعریف فوق، نظر به مورد غالب داشته و صادق بر تمامی مصادیق نیست؛ چراکه مصالح خصوصاً در باب نکاح، لزوماً امر مالی نیست؛ از این رو با توجه به فقدان حقیقت قانونی و شرعی برای «مصلحت»، واژه یادشده را باید حمل بر معنای لغوی کرد.

حیثیت: حیثیت را جهت، اعتبار و آبرو تعریف کرده‌اند (عمید، ۱۳۶۳، ج ۲: ص ۹۶۴).
حق: توانایی شخص بر چیزی یا بر کسی که قابل انتقال به غیر و نیز قابل اسقاط است را حق دانسته‌اند (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶، ج ۳: ص ۱۶۶۹). در واقع حق، اختیار و تسلطی بوده که برای اشخاص در روابط با دیگران وجود دارد (کاتوزیان، ۱۳۸۲).
حکم: اوامر و نواهی مقنن حکم بوده که فعلی را مباح، یا واجب و یا ممنوع می‌داند و یا آثار خاصی بر اعمال شخص مترتب می‌کند (همان: ۲۵۰-۲۵۱). در حقیقت مفاد قوانین الزامی و آمره که در برابر حق است، حکم است (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶، ج ۳: ص ۱۷۱۵).

۳. حق یا حکم بودن منع شدن زوجه از اشتغال

ماهیت امکان منع زوج از اشتغال زوجه از حیث حق یا حکم بودن، در وضعیت قرارداد زوجه با متعهده مؤثر است. در رابطه با امر یادشده ۴ نظر به شرح آتی قابل طرح است:

۱-۳. حق بودن: در خصوص مختار بودن مرد جهت منع زوجه از اشتغال به صراحت سخنی ذکر

نشده؛ اما با تدقیق در کلام قائلین، ۲ نوع ذیل حاصل شده که دال بر انتخاب نظر فوق است:

۱. عدم امکان منع زوجه از اشتغال در فرض توافق: طیفی از فقیهان (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه، ۱۳۸۲، ج ۴: ص ۱۴۴ و ۱۴۵؛ محقق داماد، ۱۳۸۴: ص ۳۱۶) و برخی از صاحب نظران (اکبرینه، ۱۳۹۰: ص ۹۷؛ اسدی، ۱۳۹۰: ص ۱۶۲ و ۱۶۳؛ زاهدی اصل و مسعودی نیا، ۱۳۹۸: ص ۱۱۹) قائل بر آن هستند که در صورت توافق زوجین مبنی بر اشتغال زوجه بر شغل معین، زوج نمی تواند از تصمیم خود منصرف شود. در واقع بنابر نظر فوق منع زن، حقی است که مرد اعمال آن را به واسطه توافق، از خود سلب کرده است. برخی دیگر از فقها توافق را لازم الرعایه می دانند؛ اما حق مرد را مقدم بر حق اشتغال زوجه دانسته و اظهار داشته اند که اگر برای زن امکان استعفا فراهم باشد، باید استعفا دهد و مرد باید خسارت وارد شده بر او را جبران کند (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه، ۱۳۸۲، ج ۴: ص ۱۴۶). روشن است که مطابق نظر مذکور اگر نتوان استعفا داد یا زن استعفا ندهد، مرد باید به قراردادی که حق خود را محدود کرده، ملتزم باشد؛

پذیرش مشروعیت توافق در خصوص عدم منع زوجه از اشتغال، مستلزم حق دانستن این امکان است؛ زیرا در برابر آنچه که مکلف به انجام آن هستیم، توافق مبنی بر عدم انجام آن، بی اعتبار و غیر مشروع است.

۲. تقدم حق مستأجر بر زوج در فرض تقدم اجاره بر نکاح: صاحب عروه در خصوص زنی که پیش از نکاح بواسطه قرارداد اجاره ای از قبیل شی دادن به نوزاد دیگری، منافع خود را واگذار نموده و قبل از انقضاء مدت اجاره، ازدواج می کند، آورده است که عقد نام برده صحیح بوده؛ حتی اگر با حق استمتاع مرد منافات داشته باشد (طباطبایی یزدی، ۱۴۰۹، ج ۲: ص ۵۸۶) و مرد نمی تواند زن را منع کند. علت حکم فوق را از پاسخ ایشان به پرسشی مبنی بر تقدم حق مستأجر یا زوج، در فرضی که زنی متعهد به گرفتن روزه برای دیگری شده و سپس ازدواج کند و مرد قصد مقاربت داشته باشد، می توان استنباط کرد؛ ایشان بر این باور هستند؛ با امعان بر آن که حق مستأجر از جهت تاریخ مقدم است؛ لذا در اولویت بوده و اگر فرض پرسش، بر عکس بود، حق زوج مقدم خواهد بود (طباطبایی یزدی، ۱۴۱۵: ص ۳۰۹ و ۳۱۰). در واقع هر دو حق مشروع است و حق مستأجر، پیش از حق استمتاع شوهر ایجاد شده؛ پس مرجح است؛ گویی زوج با ازدواج، وضع زن را پذیرفته و رضایت خود را ضمنی اعلام کرده است. برخی از حقوق دانان نیز در خصوص فرضی که زنی برای مدتی نزد دیگری اجیر شود و سپس ازدواج

۱. تبریزی، میرزا جواد؛ خاذه ای، سیدعلی؛ صافی گلپایگانی، لطف الله؛ فاضل لنگرانی، محمد.

۲. مکارم شیرازی، ناصر.

کند، آورده‌اند که شوهر نمی‌تواند با استناد ماده ۱۱۱۷ ق.م. مانع زن شود؛ زیرا اجازه صحیحاً واقع شده و نکاح مؤخر، تأثیری در اجازه مقدم نخواهد داشت (امامی، بیتا، ج ۲: ص ۱۷).
از حیث حقوقی در راستای تأیید حق بودن منع زوجه، دلایل ذیل ذکر شده است:

۱. محدود ساختن جزئی حق، منافاتی با تکلیف بودن ریاست خانواده که در ماده ۱۱۰۵ ق.م. به آن اشاره شده است، ندارد (اسدی، ۱۳۹۰: ص ۱۶۳).
۲. تکلیف بودن منع زوجه از اشتغال با لفظ «می‌تواند» که در ماده ۱۱۱۷ ق.م. طرح شده مغایرت دارد (همان، ۱۶۳؛ زاهدی‌اصل و مسعودی‌نیا، ۱۳۹۸: ص ۱۱۹).
۳. توافق یادشده در زمره شروط باطلی که در مواد ۲۳۲ و ۲۳۳ ق.م. ذکر شده، قرار نمی‌گیرد (اسدی، ۱۳۹۰: ص ۱۶۳).

۴. عدم مشروعیت توافق طرفین در خصوص اشتغال زوجه با ماده ۱۰ ق.م. سازگار نیست و توافق یادشده مخالفی با قانون ندارد (همان، ۱۶۳ و ۱۶۴؛ زاهدی‌اصل و مسعودی‌نیا، ۱۳۹۸: ص ۱۱۹).

۵. اسقاط حق منع با امعان به خصوصی بودن رابطه زوجین و اصل حاکمیت اراده، ربطی به نظم عمومی جامعه ندارد (اکبرینه، ۱۳۹۰: ص ۱۰۷؛ زاهدی‌اصل و مسعودی‌نیا، ۱۳۹۸: ص ۱۱۹). همانطور که اگر زوجه با اذن شوهر به کارهای قانونی ولی برخلاف مصالح خانواده و یا شئون عرفی زوجین اشتغال یابد، با اشکالی مواجه نیست (اکبرینه، ۱۳۹۰: ص ۱۰۷).

۲-۳. حکم بودن: بعضی از فقیهان بر این باور هستند که اگر اجازه داده شد، امکان رجوع نیست؛ اما اگر با حق مرد منافات داشته و مستلزم خروج از منزل باشد، می‌تواند منع کند (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه، ۱۳۸۲، ج ۴: ص ۱۴۵)؛ بنابراین اگر اجازه داده شد، اشتغال در صورت تنافی با حق مرد، می‌تواند منع شود و توافق مرد با زوجه در فرض یادشده سبب محدود شدن حق او نمی‌شود. طیفی از حقوق‌دانان نیز قائل بر این نظر هستند که منع زن از اشتغال حق مرد نیست که بتوان ادعا کرد با اعلام رضایت او جهت اشتغال زوجه، ساقط شود؛ بلکه بقای این اختیار مربوط به نظم عمومی بوده و اعمال آن تکلیف، مسئولیت مرد در اداره خانواده است (کاتوزیان، ۱۳۸۴: ص ۱۷۲؛ صفایی و امامی، ۱۳۸۴: ص ۱۲۶؛ روشن، ۱۳۹۳: ص ۱۷۶). همچنین نظریه مشورتی قوه قضائیه به شماره ۷/۱۵۵۸-۷/۲/۱۳۷۶/۷/۲ امکان منع زن از اشتغال در فرضی که شغل زن منافاتی با مصالح یا حیثیات هر یک از زوجین بوده و در دادگاه اثبات شود، حتی اگر شوهر اجازه اتخاذ آن شغل را به شکل شرط ضمن عقد به او داده باشد، میسر دانسته است (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه، ۱۳۸۲، ج ۴: ص ۱۴۷). در جهت مدلل کردن نظر فوق از حیث حقوقی دلایل ذیل می‌تواند طرح شود:

۱. اکثر قواعد نکاح از جمله ماده ۱۱۱۷ ق.م. امری هستند (دادمرزی، ۱۳۹۳: ص ۳۳۸)؛ لذا توافق بر خلاف آن با توجه به بند ۳ ماده ۲۳۲ بی‌اعتبار است؛

۲. در ماده ۱۱۱۷ ق.م. بر خلاف ماده ۱۱۱۴ آن قانون، امکان توافق بر خلاف آن ذکر نشده است (همان: ص ۳۳۸) و اطلاق ماده ۱۱۱۷ ق.م. گواه آن امر است که تفاوتی بین حالتی که مرد شغل زن را اجازه داده باشد با فرض عدم اجازه وجود ندارد؛ لذا نمی‌توان با تکیه بر کلمه «می‌تواند» در ماده ۱۱۱۷ ق.م. حق بودن اختیار مرد را توجیح کرد.

۳-۳. حق بودن به عنوان قاعده و حکم بودن در موردی خاص: برخی بر عدم امکان منع زوجه از اشتغال در فرض توافق تأکید دارند که حاکی از حق دانستن آن امر است؛ هرچند منع شوهر در حالتی که شغل زن «زندگی خانوادگی را در معرض خطر» قرار دهد و آن امر به تأیید دادگاه رسیده باشد را بدون ذکر دلیلی پذیرفته‌اند (نویسندگان و همکاران، ۱۴۰۲). مفهوم «در معرض خطر قرار گرفتن زندگی خانوادگی» محل ابهام و محتاج به تبیین بوده که به آن پرداخته نشده است. در هر حال از نظر فوق استفاده می‌شود که صرفاً در فرض یادشده، با وجود توافق امکان منع وجود دارد که حاکی از حکم بودن منع از اشتغال در آن حالت است.

۳-۴. نظر منتخب: در مقام ذکر نظر منتخب شایان ذکر است:

۳-۴-۱. مفهوم «مصلحت خانواده» از مفاهیم ذیل عام‌تر است:

الف) رعایت حیثیات زوجین: عدم رعایت امر نام‌برده، خلاف مصلحت خانواده خواهد بود؛ پس موضوع ماده ۱۱۱۷ قانون مدنی تنافی شغل زن با مصلحت خانواده بوده و منافات داشتن با حیثیات زوجین یکی از مصادیق آن است که از باب تأکید ذکر شده است؛

ب) مغایرت شغل زن با حق استمتاع مرد: رابطه بین مصلحت و مفهوم یادشده از حیث منطقی تساوی نبوده؛ بلکه عموم و خصوص مطلق است؛ لذا مصادیق تحت شمول ماده ۱۱۱۷ ق.م. صرفاً مربوط به مغایرت حق استمتاع شوهر با حق طرف مقابل قرارداد نیست؛ مثال‌های ذیل گواه آن امر است:

نخست. زنی مهمان‌دار هواپیما بوده و مسافرت‌های کاری زوجه سبب محدود شدن استمتاع همسر است؛

دو، زنی ممکن است؛ در محیط کار، در معرض لکه‌دار شدن پاکدامنی قرار داشته باشد؛ سه، زنی باردار بوده و استرس‌های شغلی و یا فعالیت فیزیکی، او را در معرض سقط جنین قرار می‌دهد.

۳-۴-۲. در مواردی که شغل زن به بقاء و کارکرد خانواده آسیب جدی از منظر عرف می‌زند، مرد مکلف است زوجه را از اشتغال منع کند؛ زیرا در حالت یاد شده علاوه بر شوهر، جامعه هم ذی‌حق است و حکم مقنن امری است؛ به‌عنوان نمونه زوجه به مدت طولانی (مثلاً ۲-۳ سال) مکلف است، جهت انجام شغلی در خارج از کشور باشد و مرد در این مدت امکان استمتاع جنسی نداشته‌باشد و یا در مواردی که اشتغال زن سبب ایجاد مفسده‌ای باشد که به عفت زن و یا سلامت فرزند لطمه‌ای قابل توجه وارد می‌کند؛ لذا:

الف) نمی‌توان منع از اشتغال را صرفاً حق مرد دانست و از رهگذر قرارداد آن را محدود کرد و توافق زوجین در راستای اشتغال زن، باطل و برخلاف اصل ۲۸ قانون اساسی، مواد ۹۷۵ و ۱۱۱۷ قانون مدنی است؛

ب) به واسطه تقدم شغل زن بر نکاح، مرد را نمی‌توان عاجز از منع زوجه از اشتغال دانست؛ زیرا:

نخست. امر یادشده با بقا و کارکرد نکاح مغایرت غیرقابل اغماض دارد و با یکدیگر قابل جمع نیستند و زوجه در اراده موخر خود، نکاح را انتخاب کرده‌است؛

دو. در خصوص حق طرف مقابل قرارداد نیز شایان ذکر است؛ آسیبی که جامعه از فرو پاشیدن یک خانواده متحمل می‌شود (که پرداختن به آن خارج از حوصله این نوشتار است) در مقایسه با ضرری که به طرف مقابل قرارداد وارد می‌شود، بیشتر است؛ لذا در مقام انتخاب به حکم عقل باید امری را که دارای ضرر کمتر است، انتخاب کرد.

۳-۴-۳. محتمل است شغل زوجه به مصلحت خانواده نباشد؛ ولی خدشه‌ای جزئی به بقاء و کارکرد نهاد خانواده وارد کند که از نظر عرف قابل اعتناء نباشد؛ به‌عنوان مثال اگر مرد و خانواده به درآمد و حقوق زن احتیاجی نداشته باشد؛ اما زن دوست داشته باشد که شاغل باشد و این امر سبب محدود شدن حق استمتاع مرد و انجام تکالیف مادری زوجه جزئی باشد. در این حالت:

الف) توافق در رابطه با اشتغال زن؛ با توجه به آیه شریفه «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» (مانده ۵، آیه ۱)، حدیث نبوی «المؤمنون عند الشروطهم» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۱: ص ۲۷۶) و مواد ۱۰، ۲۱۹ و ۲۲۳ ق.م. مشروع است و مانعی جهت مشروعیت قرارداد وجود ندارد؛

ب) اگر شغل زن مقدم بر نکاح باشد، مرد نمی‌تواند پس از تحقق نکاح زن را از اشتغال منع کند؛ زیرا:

نخست. زوج در زمان تحقق نکاح به صورت ضمنی اراده خود را بر پذیرش وضعیت شغلی زن اعلام داشته‌است؛

دو. ارجحیتی بین متعهدله و حق زوج وجود ندارد و اگر رجحانی هم باشد، کفه ترازو به نفع طرف قرارداد با زوجه سنگینی می‌کند؛ زیرا حق او از حیث تاریخ ایجاد، مقدم بر حق مرد بوده است.

^۱ مصلحت و عدم رعایت آن مفهومی تشکیک پذیر بوده و درجات مختلفی دارد. مشکک مفهومی است که صدق آن بر افراد و مصادیقش متفاوت باشد و بعضی از آن‌ها از نظر مصداقیت برای آن مفهوم، بر بعضی دیگر برتری داشته باشند؛ به عنوان مثال مفهوم سیاه بر همه مصادیقش به‌طور یکسان حمل نمی‌شود و بعضی از آن‌ها سیاه‌تر هستند (مصباح‌یزدی، ۱۴۰۱، ج ۱: ص ۳۴۴)؛ لذا ممکن است دوشغل معین به مصلحت خانواده نباشد؛ اما آسیب یکی بیشتر و آسیب دیگری کمتر باشد.

بهترین مرجع جهت تشخیص حق یا حکم بودن منع زوجه باتوجه بر ماده ۱۸ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۵۳ دادگاه بوده و علاوه بر منافات شغل با مصلحت خانواده، امر یادشده نیز باید توسط دادگاه احراز شود.

۴. وضعیت تعهدات زوجه

در خصوص وضع تعهدات زن پس از منع شوهر از اشتغال، تشتت آراء وجود دارد که به شرح آتی بررسی می‌شود:

۴-۱. قابل ابطال بودن برخی تعهدات و صحت برخی دیگر

برخی بر این باور هستند که قراردادهای زوجه به شرح ذیل قابل تفکیک است:

۱. تعهدات مربوط به شخص زن (برای مثال زوجه به عنوان منشی، قرارداد کاری به مدت یک سال با شرکتی منعقد کرده باشد) که در اثر حکم دادگاه به درخواست مرد «ابطال» می‌شود؛

۲. قراردادهای مربوط به اموال که حتی پس از منع شوهر از شغل، صحیح بوده و صرفاً زن در برابر شوهر ناشزه است؛ زیرا زن بر اساس م. ۱۱۱۸ ق.م. استقلال مالی دارد و محجور نیست (کاتوزیان، ۱۳۸۸، ج ۱: ص ۲۱۹ و ۲۲۰)؛ مانند آن که زوجه متصدی حمل و نقل بوده و ۱۰ دستگاه خودرو داشته و متعهد به حمل کارکنان یک کارخانه به مدت ۱ سال باشد که رانندگان تحت امر او این تعهد را انجام می‌دهند. درجهت تقویت صحت معاملات مربوط به اموال می‌توان اظهار کرد که در خصوص احکام نکاح فقدان ضمانت اجراء مسبوق به سابقه است و اگر با وجود ماده ۱۱۱۷ ق.م. قراردادهای زوجه صحیح باشد، محل تعجب نیست؛ به‌عنوان نمونه در ماده ۱۱۰۳ قانون مدنی آمده است: «زن و شوهر مکلف به حسن معاشرت با یکدیگر هستند» و یا ماده ۱۱۰۴ بیان می‌دارد: «زوجین باید در تشیید مبانی خانواده و تربیت اولاد خود به یکدیگر معاضدت کنند»؛ اما سوء معاشرت، عدم تشیید و معاضدت ضمانت اجرائی ندارد. در فرض نشوز و عدم تمکین زوجه از زوج هم، دادگاه در مقام اجراء حکم، زن را مجبور به سکونت مشترک با مرد نمی‌کند و تنها اثر تصمیم مرجع قضایی، با عنایت بر ماده ۱۱۰۸ ق.م. عدم استحقاق نفقه است.

نظریه فوق محل اشکال است:

۱. مبنای تفکیک ذکر شده بین قراردادهای زن قابل پذیرش نیست؛ زیرا همان‌طو که زن حسب ماده ۱۱۱۸ ق.م. می‌تواند مستقلاً در اموال خود تصرف کند و احتیاجی به اجازت همسر ندارد، درخصوص تعهداتی هم که برعهده می‌گیرد، حسب قواعد عمومی قراردادها و ماده ۲۱۱ ق.م. احتیاجی به اجازه شوهر ندارد؛

۲. درخصوص قابل ابطال بودن تعهدات مربوط به شخص زن شایان ذکر است که معامله نام‌برده، قراردادی صحیح بوده که می‌تواند از ابتدا باطل شود (طالب‌احمدی، ۱۳۸۲: ص

۸۹). امر یادشده نمی‌تواند حکم مناسبی باشد؛ زیرا در خصوص پذیرش چنین وضعیتی برای معاملات در حقوق ایران اختلاف نظر وجود دارد. برخی آن را قابل‌شناسایی ندانسته (شهیدی، ۱۳۸۱، ج ۲: ص ۵۶ و ۵۷) و برخی اصل را بر عدم وجود چنین حکمی می‌دانند و در مواردی استثنایی آن را قابل پذیرش می‌دانند (کاتوزیان، ۱۳۸۳، ج ۲: ص ۳۰۸؛ طالب-احمدی، ۱۳۸۲: ص ۸۹ و ۹۰). حال آن‌که حتی بر فرض پذیرش این نهاد در حقوق ما مطابق نظر اخیر نیز، تصریحی در ما نحن فیه وجود ندارد؛

۳. در خصوص صحت قراردادهای مربوط به اموال هم لازم بذکر است:

الف) فقدان ضمانت اجراء برای احکام مندرج در مواد ۱۱۰۳ و ۱۱۰۴ ق.م. استثناء است و نباید تفسیر موسع شود.^۱ همچنین در رابطه با پذیرش عدم استحقاق نفقه از سوی رویه قضایی؛ به عنوان تنها ضمانت اجراء عدم تمکین زوجه، همان‌طور که صاحب‌نظر فوق بر آن اذعان دارند، امکان الزام زوجه وجود نداشته و نمی‌توان او را با توسل به زور به هم‌بستر شدن با زوج مجبور کرد (کاتوزیان، ۱۳۸۴: ص ۱۶۸). این امر درحالی است که در موضوع بحث چنین وضعیتی وجود ندارد و هم‌چنان‌که خواهد آمد با باطل دانستن در حالی و یا انفساخ عقد در حالت دیگر، قراردادی وجود نخواهد داشت که نتوان زن را از انجام آن منع نمود؛

ب) محدودیت به اقتضاء ازدواج، با استقلال مالی داشتن زن و عدم محجوریت او منافات ندارد؛ بلکه زن به حکم مقنن و اراده خود با قرارگرفتن در موقعیت یک همسر، بخشی از آزادی اراده خود را از دست داده است. در واقع مرد نیز با واقع شدن در چنین موقعیتی نمی‌تواند فارغ از مصلحت خانواده طی طریق کند؛ بر همین اساس در ماده ۱۸ قانون حمایت خانواده ۱۳۵۳ آمده است: «... زن نیز می‌تواند از دادگاه چنین تقاضایی را کند. دادگاه در صورتی که اختلالی در امر معیشت خانواده ایجاد نشود مرد را از اشتغال به شغل مذکور منع می‌کند».

۲-۴. صحت

برخی ضمن پذیرش و تکرار ادعای صحت قراردادهای زوجه نسبت به اموال، بر این باور هستند که تعهدات مربوط به شخص زوجه نیز با وجود منع شوهر و صدور حکم دادگاه؛ با عنایت بر سکوت مقنن و عدم پیش‌بینی ضمانت اجراء، صحیح خواهد بود و ادامه اشتغال زن صرفاً سبب ناشزه بودن زوجه و اسقاط حق مطالبه نفقه خواهد بود (اکبرینه، ۱۳۹۰: ص ۱۱۲). سابقاً ضمن ذکر ایرادات وارد بر صحت عقود مربوط به اموال، اشاره شد که تفکیک قراردادهای زوجه به عقود مرتبط به امر نام‌برده و یا شخصیت

^۱ یکی از ویژگیهای قواعد حقوقی، داشتن ضمانت اجرا است و حکم فاقد آن امر در زمره احکام حقوقی نیست (کاتوزیان، ۱۳۸۲: ص ۵۵).

زوجه صحیح نیست که بر نظر فوق هم این اشکال وارد است. علاوه بر این در رابطه با هر دو حالت، مقنن وضع حکم کرده که در نظر منتخب به آن پرداخته خواهد شد.^۱

۳-۴. قابل فسخ

امکان فسخ قرارداد احتمالی است که می‌تواند به ذهن خطور کند. در خصوص صاحب حق فسخ، دو نظر می‌تواند طرح شود:

۱. فسخ از جانب زوج: مرد با منع زوجه حسب ماده ۱۱۱۷ ق.م. به عمر قرارداد خاتمه می‌دهد. در واقع شغل زن به ضرر خانواده است؛ لذا مرد جهت دفع این ضرر از خود و خانواده می‌تواند عقد را فسخ کند؛^۲
۲. فسخ از جانب زوجه: از یک سو زن به حکم دادگاه ممنوع از انجام فعالیت بوده و از سوی دیگر بقا قرارداد منجر به ورود زیان به طرف مقابل خواهد شد. طبیعتاً مسئولیت جبران آن بر عهده زوجه قرار خواهد گرفت؛ لذا می‌تواند معامله را فسخ کند.

در مقام نقد نظر فوق لازم بذکر است که حق فسخ ضمانت اجراء مناسبی نیست؛ زیرا:

۱. فسخ، فرع بر صحت عقد بوده و اشکال‌های وارد شده بر آن حکم، بر این نظر نیز وارد است؛
۲. داشتن حق فسخ از جانب زوج یا زوجه با حکم بودن «منع زوجه از اشتغال» درحالی‌که به بقاء و کارکرد خانواده آسیب جدی وارد می‌شود، منافات دارد؛ زیرا اگر مرد یا زن را صاحب حق فسخ بدانیم، می‌توانند از حق خود استفاده نکنند و قرارداد ادامه پیدا کند؛
۳. فسخ کردن قرارداد از جانب زوج با این اشکال مواجه هست که خواسته مرد فسخ قرارداد نیست؛ بلکه منع زوجه از اشتغال بوده و خاتمه عقد نتیجه امر یادشده است؛
۴. اعمال خیار از جانب زوجه نیز محل اشکال است؛ زیرا فسخ را باید ناظر بر حالتی دانست که بقاء قرارداد ممکن باشد و صاحب حق فسخ را در برهم زدن عقد و یا باقی ماندن آن، مخیر بدانیم. حال آن‌که در فرض منع زوجه به واسطه نهی مقنن امکان اشتغال فراهم نیست؛ لذا اگر قراردادی هم تشکیل شده باشد، قهراً خاتمه پیدا خواهد کرد و نیازی به اعمال حق فسخ نیست.

۴-۴. انفساخ

آورده‌اند که قرارداد پس از صدور حکم منع اشتغال زوجه توسط دادگاه، نسبت به آینده به دلیل از بین رفتن موضوع، باطل خواهد شد؛ اما در خصوص زمان قبل صحیح است؛ لذا هر میزان اجرتی که زن تا قبل از حکم دادگاه دریافت کرده، صحیح است. البته کارفرما بنا بر خیار تبعض صنفیه و با فسخ قرارداد نسبت به گذشته، می‌تواند برای کار انجام شده، اجرت المثل پرداخت کند (خورسندیان، ۱۳۹۰).

^۱ به نظر می‌رسد ذکر صحت عقد، پیش‌بینی نشوز و عدم استحقاق نفقه به عنوان ضمانت اجراء منع شوهر از اشتغال، نتیجه ناصواب دانستن امکان منع شوهر و در راستای بی اثر کردن آن حکم می‌باشد که امری ناصواب می‌باشد. امکان یادشده همانطور که گذشت در راستای مصلحت خانواده بوده و منع زوج حسب ماده ۱۸ ق.ج.خ. محتاج به تأیید دادگاه است.

^۲ مبنای حق فسخ یا توافق طرفین و یا لاضرر است (کاتوزیان، ۱۳۸۳، ج ۵: صص ۶۶ و ۶۷).

برخی دیگر نیز انحلال قرارداد پس از صدور حکم دادگاه را پذیرفته‌اند (زاهدی اصل و مسعودی نیا، ۱۳۹۸).

انفساخ از زمان صدور حکم مبنی بر منع از اشتغال نیز با اشکالات ذیل مواجه است:

۱. صحت عقد تا پیش از منع در مواردی که شغل زن به بقاء و کارکرد خانواده آسیب جدی وارد می‌کند؛ با اِمعان بر آنچه در خصوص بطلان قرارداد در فرض یادشده خواهد آمد، مورد تأیید نخواهد بود. البته اگر در حالت یادشده در ابتدا شغل با مصلحت خانواده منافات نداشته باشد و پس از گذشت مدتی اشتغال با امر یادشده مغایرت پیدا کند، قرارداد از آغاز زمان مغایرت منفسخ خواهد شد؛

۲. در ماده ۱۱۱۷ ق.م. آمده است که مرد می‌تواند زن را منع کند و در ماده ۱۸ قانون حمایت خانواده ۱۳۵۳ سخن از تأیید آن تصمیم از سوی دادگاه است؛ لذا اگر قول بر انفساخ هم پذیرفته شود، باید از تاریخ تقدیم دادخواست رابطه قراردادی خاتمه یابد؛ نه از زمان صدور حکم.

۵- ۴. نظر منتخب

احکام ذیل بسته به آن که شغل به چه میزانی بر خلاف مصلحت خانواده بوده و چه اثری در نکاح داشته باشد، به شرح ذیل قابل طرح است:

۱. بطلان: در فرضی که شغل زن به بقاء و کارکرد نکاح ضرر جدی وارد کند، قرارداد باطل است. در واقع غالب احکام، جنبه اعلامی دارند (شمس، ۱۳۸۴، ج ۲: ص ۲۳۳) و حکم دادگاه حسب ماده ۱۸ ق.ح.خ. در مقام تأیید تصمیم مرد مبنی بر منع زوجه از اشتغال نیز جنبه تأسیسی نداشته و اعلامی است؛ یعنی احراز نموده که زن از ابتدا مجاز به اشتغال در آن حرفه نبوده است. دلایل ذیل مثبت مدعا خواهد بود:

الف) انطباق شغل با نکاح صرفاً شرط ادامه کار نبوده؛ بلکه این شرط در زمان انعقاد قرارداد هم باید وجود داشته باشد. در حقیقت در هر دو زمان شغل زوجه خلاف مصلحت خانواده بوده و حسب ماده ۱۱۱۷ ق.م. زن مجاز به آن امر نیست. به عبارت دیگر هرچند محکمه اعلام کرده که زن مجاز به اشتغال در آن حرفه نیست؛ اما طبیعتاً حکم دادگاه نمی‌تواند ناظر بر منع از کار انجام شده در گذشته باشد و تفاوتی میان زمان قبل از حکم و بعد از آن وجود ندارد؛

ب) مرد در مانحن فیه همانطور که گذشت؛ مکلف به منع زوجه است و نمی‌تواند نسبت به امر خلاف مصلحت خانواده راضی باشد؛ پس مقنن در ماده ۱۱۱۷ ق.م. زن را نیز از اشتغال در حالت یادشده نهی کرده است. به عبارت دیگر اگر مرد موظف به نهی کردن باشد، زوجه هم اختیار انعقاد قرارداد را نداشته است؛ چراکه اختیار زن و تکلیف مرد به منع، با یکدیگر قابل جمع نیستند.

ج) قرارداد در فرض موضوع بحث با عنایت بر اثری که بر نکاح دارد، برخلاف اصل ۲۸ ق.ا. و مغایر با نظم عمومی و مشمول ماده ۹۷۵ قانون مدنی خواهد بود.

۲. انفساخ: در حالتی که شغل زن سبب آسیبی غیر قابل توجه به بقاء و کارکرد نکاح است، پس از منع مرد و تأیید دادگاه، قرارداد منفسخ می‌شود. در واقع زوج می‌تواند با توجه به آن‌که شغل زن خلاف مصلحت نکاح است، حسب ماده فوق‌الذکر زوجه را از انجام شغل منع کند و طبیعتاً پس از منع امکان اشتغال برای زوجه فراهم نیست؛ لذا عقد منفسخ می‌شود؛ اما تا پیش از منع شوهر، سکوت او دال بر رضایت بر اشتغال زوجه بوده و دلیلی بر بطلان قرارداد وجود ندارد. قول فوق که در ادبیات حقوقی مغفول مانده، نظر منتخب بوده و ایرادات وارد بر سایر آراء، مؤید آن است.

۵. مسئولیت جبران خسارات وارد شده به متعهدله

در خصوص جبران زیان وارد شده بر متعهدله به شرح آتی اختلاف نظر وجود دارد. لازم بذکر است که اتخاذ موضع در رابطه با وضعیت تعهدات قراردادی زوجه در این مقام موثر است و چه بسا تحت آراء در آن امر، سبب اختلاف راجع به اصل مسئولیت و نوع آن شده باشد.

الف. مسئولیت قراردادی داشتن زوجه

مطابق نظری که قرارداد را صحیح می‌دانست؛ طبیعتاً زوجه مکلف به انجام تعهد بوده و در صورت عدم انجام آن، مسئولیت قراردادی به وجود خواهد آمد. برخی که قراردادهای ناظر بر اموال زوجه را صحیح می‌دانستند، به این امر اشاره کرده‌اند (کاتوزیان، ۱۳۸۸، ج ۱: ص ۲۲۰). البته محل تعجب است که در تعهدات مربوط به شخص که حسب نظر ایشان به درخواست مرد ابطال می‌شود نیز، زوجه مسئول قراردادی جبران خسارت است^۱ (همان: ص ۲۱۹). اشکال دیگر وارد بر نظر فوق، آن است که صحت قرارداد سابقاً مورد نقد قرار گرفت و ذکر شد که عقد یا باطل است و یا منفسخ می‌شود؛ لذا مسئولیت قراردادی زوجه منتفی است. طیفی دیگر بدون اظهار نظر صریح در خصوص وضعیت تعهدات، زوجه را دارای مسئولیت قراردادی می‌دانند:

۱. مطابق نظری در قراردادهای موضوع قانون کار زوجه مسئول جبران خسارت است و حکم دادگاه به منزله قوه قاهره نیست؛ زیرا احتمال منع کار وجود داشته و امری قابل پیش‌بینی بوده است؛ اما در قراردادهایی که زن به عنوان پیمانکار طرف قرارداد است، زوجه به حکم عرف میرا از مسئولیت است (صفایی و امامی، ۱۳۸۴)؛ در خصوص نظر فوق لازم بذکر است که مبنای تفکیک بین قرارداد کار و مقاطعه‌کاری مشخص نیست. علاوه بر آن‌که اگر بنا بر تفکیک هم باشد، علی‌الاصول در قرارداد پیمان-کاری که انجام تعهدات قائم به شخص نیست، زوجه باید از نظر عرف دارای مسئولیت بوده

۱. ممکن است تصور شود که مدّ نظر قائل به آن قول، مسئولیت خارج از قرارداد بوده است؛ اما این احتمال با اعلان بر آن‌که حکم دادگاه به عنوان قوه قاهره، به علت خارجی نبودن در ادامه ردّ شده است (کاتوزیان، ۱۳۸۸، ج ۱: ص ۲۱۹)، قابل پذیرش نیست.

و در قرارداد کار که ایفاء تعهد از جانب شخص کارگر مورد انتظار است، میرا از مسئولیت باشد.

۲. نظری دیگر بر آن است که زوجه با عنایت به قرارداد و تعهد ناشی از آن باید خسارت وارد شده بر کارفرما را جبران کند؛ اما ضرورت دارد که بتواند به زوج جهت مطالبه آنچه پرداخت نموده است، مراجعه کند (نوید تهرانی، معصومی و یاقوتی، ۱۴۰۲).

علاوه بر اشکال وارد بر مسئولیت قراردادی زوجه، قائل به قول فوق توضیح نداده است که امکان مراجعه زوجه به زوج بر چه اساسی است؛ چراکه زوج حق قانونی خود را اعمال کرده و دلیلی بر مسئولیت او وجود ندارد.

ب. فقدان مسئولیت

برخی که قول انحلال قرارداد پس از حکم دادگاه را پذیرفته‌اند، عدم انجام تعهد در فرض مخالفت شوهر را بنابر قضاوت عرف، عذر موجه دانسته و زن را مسئول جبران خسارت کارفرما نمی‌دانند (زاهدی اصل و مسعودی نیا، ۱۳۹۸).

اشکال بارز نظر فوق در ارائه دلیل جهت عدم مسئولیت زوجه است؛ زیرا اگر با منع زوج عقد منحل شود، تعهدی باقی نمی‌ماند که جهت معاف شدن زوجه از پرداخت خسارت، موجه بودن یا نبودن عدم انجام تعهد بررسی شود. روشن است که مقصود از تعهد، در نظر فوق التزام قراردادی است؛ زیرا قوه قاهره سبب معافیت از مسئولیت قراردادی بوده و مسئولیت قهری در هر حال باید ایفاء شود.

ج. مسئولیت در فرض ذکر در قرارداد یا فریب دادن طرف مقابل

بعضی که قرارداد را پس از منع شوهر منفسخ می‌دانستند (خووسندیان، ۱۳۹۰: ص ۷۰)، بر این باور هستند؛ غیر از حالتی که به جبران ضرر توسط زوجه در قرارداد تصریح شده و یا فرضی که عنصر فریفتن وجود داشته باشد، زیان متعهدله بدون جبران خواهد بود و دلایل ذیل را ارائه کرده‌اند (همان: ص ۷۲):

۱. پس از صدور حکم منع زوجه کشف می‌شود که قرارداد در خصوص زمان آینده باطل است؛ از این رو مسئولیت قراردادی متوجه زوجه نیست؛
۲. طبق ماده ۲۲۱ ق.م. جبران زیان قراردادی در صورت پیش‌بینی مسئولیت توسط مقنن، یا طرفین و یا حکم عرف است؛ لذا با توجه به عدم تصریح مقنن و تردید در وجود چنین حکمی در نزد عرف، تنها در صورت تصریح طرفین مسئولیت محقق خواهد شد؛
۳. اسباب ضمان خارج از قرارداد (اتلاف از سوی زوجه یا تسبیب توسط زوج) در ما نحن فیه نمی‌تواند دلیل بر ضمان باشد و محل جریان آن‌ها نیست؛
۴. لاضرر جنبه اثباتی نداشته و نمی‌تواند اثبات کننده حکم ضمان علیه شوهر باشد؛ لذا نمی‌توان جبران ضررهایی که از رهگذر مخالفت شوهر با اشتغال همسر پدید آمده را با استناد

به لاضرر برعهده زوج دانست. به عبارت دیگر لاضرر برای حکم ضرری است؛ نه جعل مسئولیت برای جبران ضرر.

درخصوص مسئولیت قراردادی یا مدنی زوجه در نظر منتخب بحث خواهد شد؛ اما راجع به دلیل اخیر لازم بذکر است؛ در صورتی که لاضرر جنبه اثباتی هم داشته باشد، نمی‌تواند سبب ثبوت مسئولیت برای زوج باشد؛ زیرا یکی از مواردی که از اسباب معافیت از مسئولیت مدنی بوده، همانطور که آورده‌اند: اعمال حق است (کاتوزیان، ۱۳۹۱، ج ۱: ص ۳۳۷). در حقیقت اگر شخصی با تأسیس فروشگاه‌های سبب کاهش فروش سایر مغازه‌داران شود، مسئولیتی متوجه او نیست. البته اگر زوج در مقام سوء استفاده از حق باشد، با توجه به اصل ۴۰ قانون اساسی^۱ مسئولیت خواهد داشت؛ لکن با عنایت بر لزوم تأیید دادگاه حسب م. ۱۸ ق.ح.خ. این احتمال منتفی است.

د. نظر منتخب

مسئولیت قراردادی یا قهری زوجه در برابر متعهد له به شرح ذیل به تفکیک بررسی خواهد شد:
نوع نخست. مسئولیت قراردادی: مسئولیت قراردادی زوجه بسته به بطلان یا انفساخ عقد به شرح ذیل است:

۱. زوجه در فرض بطلان قرارداد مسئولیت قراردادی ندارد؛ اعم از آن که طرفین به آن تصریح کرده باشند یا خیر؛ زیرا:

الف) شرط از حیث صحت تابع عقد است^۲؛

ب) با توجه به بطلان قرارداد، زن تعهدی نسبت به طرف مقابل ندارد که پرداخت خسارت به عنوان وجه التزام و ضمانت اجرای آن باشد؛ لذا اگر در عقد ذکر شده باشد که در صورت منع زن از اشتغال توسط شوهر مبلغ مشخصی به عنوان خسارت به متعهدله پرداخت شود، مسئولیت قراردادی محقق نمی‌شود؛

۲. زوجه در فرض انفساخ قرارداد تنها در حالات ذیل مسئولیت قراردادی دارد:

الف) در فرص تصریح طرفین به «تحقق مسئولیت در صورت منع شوهر»؛ با توجه بر این که شرط ناظر بر زمان منع و انفساخ است، مسئولیت زن با مانعی مواجه نیست؛ زیرا شرط اساساً برای همین زمان پیش‌بینی شده است. به عبارت دیگر همان‌طور که آورده‌اند: مسئولیت قراردادی از قواعد عمومی قراردادها بوده و تصریح مقنن، یا طرفین و یا حکم عرف مربوط به خساراتی فراتر از متعارف است (کاتوزیان، ۱۳۹۲)؛ مانند فرض اخیر که شغل زن آسیبی

۱. «هیچ‌کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر... قرار دهد».

۲. بر همین اساس ماده ۲۴۶ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «در صورتیکه معامله به واسطه اقاله یا فسخ بهم بخورد شرطی که در ضمن آن شده است باطل می‌شود و اگر کسی که ملزم به انجام شرط بوده است عمل به شرط کرده باشد می‌تواند عوض آن را از مشروطه بگیرد».

غیر قابل اعتنا به بقا و کارکرد نکاح وارد می‌کند و منع شوهر برای زوجه و متعهده قابل پیش-بینی نبوده است. امکان پیش‌بینی شرط یادشده سبب کاهش عدم تمایل به انعقاد قرارداد با بانوان خواهد بود؛

ب) در صورتی که قرارداد در آغاز منافات جدی با بقا و کارکرد نکاح نداشته؛ اما در ادامه بدون خطای متعهده به جهت تقصیر قراردادی زوجه آن امر حادث شده باشد، زن مسئولیت قراردادی خواهد داشت؛ زیرا به تکلیف قراردادی خود متعارف عمل نکرده است؛ مانند آن که زوجه با یکی از همکاران خود رابطه‌ای غیر متعارف داشته باشد و همسرش او را از اشتغال منع کند.

نوع دو. مسئولیت قهری: مسئولیت مدنی زوجه در فرض بطلان یا انفساخ عقد به شرح ذیل است:

۱. زوجه در صورتی که متعهده در بطلان قرارداد نقشی نداشته باشد (مانند آن که باردار بودن خود را از متعهده در زمان استخدام پنهان کرده و شغل زوجه سلامت او و فرزند را در معرض خطر قرار دهد)، در برابر او مسئولیت مدنی دارد؛ زیرا:
الف) زوجه اساساً فاقد حق جهت انعقاد قرارداد بوده و اشتغال او تقصیری است که سبب ورود زیان به کارفرما شده است؛

ب) بنابر قاعده غرور زوجه مسئولیت دارد. خصوصاً که قصد و عمد فریب‌دهنده، در تحقق عنوان غار و مغرورکننده، شرط نیست (محقق داماد، ۱۴۰۶، ج ۱: ص ۱۷۰)؛ لذا حتی اگر زوجه جاهل بر بطلان قرارداد بوده و کارفرما او را جهت آمادگی برای کار مدتی آموزش داده باشد و پس از منع دادگاه، مواجه با وضعیتی شود که نیروی آموزش دیده خود را از دست بدهد، زوجه باید هزینه آموزش را پرداخت کند. در حقیقت کارفرما فریب خورده است و در صورتی که آگاه از این وضعیت بود، فرد دیگری را آموزش می‌داد. البته در فرض فوق اگر مرد رضایت به اشتغال زن داده باشد، می‌تواند زن را از اشتغال منع کند؛ اما زن نیز بنابر قاعده غرور می‌تواند به مرد مراجعه کند؛ چراکه زوجه گمان می‌کند که به واسطه آن توافق دیگر امکان منع او وجود نخواهد داشت^۱؛

۲. در فرض انفساخ قرارداد زوجه از رهگذر منع زوج مسئولیت مدنی ندارد؛ زیرا یکی از ارکان مسئولیت مدنی که فعل زیان‌بار است، وجود ندارد. قاعده غرور نیز سبب مسئولیت نخواهد

^۱ - ممکن است اشکال شود که حسب ماده ۲ ق.م. قوانین پانزده روز پس از انتشار لازم الاجرا بوده و اشخاص آگاه از آن فرض می‌شوند و جهل به قانون پذیرفته نمی‌شود (کاتوزیان، ۱۳۸۲: ص ۱۶۳)؛ لذا فریب خوردن زوجه با توجه به فرض آگاهی او به ماده ۱۱۱۷ ق.م. قابل پذیرش نیست. پاسخ آن است که اگرچه ماده یادشده اطلاق دارد؛ اما نسبت به فرض توافق صراحت ندارد و همین امر سبب اختلاف در بین حقوقدانان شده؛ از این رو فریب خوردن

بود و کارفرما در زمان قرارداد با توجه به م. ۲ ق.م. آگاه بر این امر است که شوهر امکان منع زوجه را دارد؛ لذا احتمال تحقق آن امر را در نظر گرفته است.

نتیجه گیری

از آنچه گذشت نتایج ذیل حاصل می شود:

۱. اگر اشتغال زوجه به بقاء و کارکرد نکاح ضرری قابل توجه از نظر عرف وارد کند:
  - الف) منع از اشتغال حکم است و زوج مکلف به منع و زوجه مکلف به عدم انعقاد قرارداد است؛
  - ب) قرارداد بین زوجه و متعهده باطل است؛ مگر آن که سبب موجب منع پس از تشکیل عقد حادث شده باشد که در این صورت عقد منفسخ می شود؛
  - ج) زوجه در فرض بطلان:
    - نخست. در برابر متعهده مسئولیت قراردادی ندارد؛
    - دو. با عنایت به جمع بودن ارکان مسئولیت مدنی و قاعده غرور مسئولیت به جبران زیان وارد شده به متعهده دارد؛
    - د) در فرض انفساخ عقد:
      - نخست. اگر علت منع شوهر تخلف از انجام وظیفه ای باشد که ذی حق آن علاوه بر زوج، متعهده نیز باشد (مانند روابط غیر متعارف با همکار)، مسئولیت قراردادی محقق خواهد شد؛
      - دو. اگر علت منع شوهر در فرض انفساخ عقد ربطی به تقصیر زوجه نداشته باشد، زن مسئولیت قراردادی یا مدنی در برابر کارفرما ندارد. البته اگر شرط مسئولیت شده باشد، مسئولیت قراردادی خواهد داشت.
    ۲. در صورتی که آسیب وارد شده به نکاح و کارکرد آن از منظر عرف قابل اعتناء نباشد:
      - الف) منع از اشتغال حق مرد است و در صورت توافق جهت اشتغال زوجه یا شاغل بودن زن در هنگام نکاح امکان منع برای مرد وجود ندارد؛
      - ب) در صورتی که دو حالت فوق وجود نداشته باشد، قرارداد بین زوجه و متعهده پس از منع از اشتغال منفسخ می شود؛
      - ج) زوجه در برابر متعهده با امعان بر فقدان شرایط مسئولیت مدنی، التزامی به جبران خسارت ندارد؛
      - د) زوجه نسبت به متعهده تنها در صورتی که تصریح شده باشد، مسئولیت قراردادی دارد.

ملاحظات اخلاقی در پژوهش: کلیه مراحل انجام شده در مطالعه با رعایت اصول اخلاقی در پژوهش انسانی انجام شده است.

حمایت مالی: این مطالعه بدون حمایت مالی شخص یا سازمانی انجام شده است.
مشارکت نویسندگان: در این مقاله حسین بهرامی نویسنده مسئول است.
تضاد منافع: نویسنده اعلام می‌کند که هیچ تضاد منافی وجود ندارد.
قدردانی: از تمامی موثران قدردانی به عمل می‌آید.
دسترسی داده‌ها: به دلیل نوع و روش پژوهش مورد استفاده، هیچ داده‌ای در طول این مطالعه تولید یا تجزیه و تحلیل نشد.

منابع

- امامی، سید حسن. (بی‌تا). حقوق مدنی، جلد دو، تهران: انتشارات اسلامیه.
 اسدی، لیلا سادات. (۱۳۹۰). حق زوج بر منع اشتغال زوجه، فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، ۱۳ (۵۱)، ۱۵۷-۱۷۹. [dor/ 20.1001.1.20082827.1390.13.51.7.6](https://doi.org/10.1001.1.20082827.1390.13.51.7.6) [لینک]
 اکبرینه، پروین. (۱۳۹۰). نقش قاعده لاضرر در تعارض حق اشتغال زوجه با حقوق زوج، فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۳ (۷)، ۹۴-۱۱۶. [لینک]
 جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۸۲). ترمینولوژی حقوق، چاپ سیزدهم، تهران: کتابخانه گنج دانش.
 جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۸۶). مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج ۳ و ۵، چاپ سه، تهران: کتابخانه گنج دانش.
 حرّعاملی، محمدبن حسن. (۱۴۰۹). وسائل الشیعة، ج ۲۱، چاپ نخست، قم: موسسه آل‌البیت (ع).
 خورسندیان، محمدعلی. (۱۳۹۰). وضعیت حقوقی اشتغال زوجین در قوانین موضوع ایران و لایحه پیشنهادی حمایت خانواده، فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، ۱۶ (۵۴)، ۵۲-۷۶.
<https://doi.org/10.30497/FLJ.2011.39747> [لینک]
 دادمرزی، سید مهدی. (۱۳۹۳). ریاست خانواده در روابط زوجین، چاپ نخست، تهران: میزان.
 روشن، حسن. (۱۳۹۳). حقوق خانواده، چاپ نخست، تهران: انتشارات جنگل.
 زاهدی اصل، سعید و محمد مسعودی نیا (۱۳۹۸). جایگاه حقوق اشتغال زوجه در قوانین ایران و فقه اسلامی، فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۱۲ (۱)، ۱۱۱-۱۲۹. [لینک]
 شهیدی، مهدی. (۱۳۸۱). اصول قراردادها و تعهدات، ج ۲، چاپ دو، تهران: مجد.
 شمس، عبدالله. (۱۳۸۴). آیین دادرسی مدنی، ج ۲، چاپ هفتم، تهران: دراک.
 صفایی، سید حسین، امامی، اسدالله. (۱۳۸۴). مختصر حقوق خانواده، چاپ هشتم، تهران: میزان.
 طریحی، فخرالدین. (۱۴۱۶). مجمع البحرین، جلد ۲، چاپ سه، تهران: کتابفروشی مرتضوی.
 طباطبایی یزدی، سید محمد کاظم. (۱۴۰۹). عروة الوثقی، جلد ۲، بیروت، موسسه الأعلمی للمطبوعات، چاپ دو.
 طباطبایی یزدی، سید محمد کاظم. (۱۴۱۵). سؤال و جواب، چاپ نخست، تهران: مرکز نشر العلوم اسلامی.
 طالب احمدی، حبیب. (۱۳۸۲). معاملات قابل ابطال در حقوق ایران، مجله حقوقی دادگستری، ۶۷ (۴۳)، ۷۱-۹۲. [لینک]
 عمید، حسن. (۱۳۶۳). فرهنگ عمید، ج ۲ و ۳، چاپ نخست، تهران: موسسه انتشارات امیر کبیر.
 فیومی، احمد بن محمد مقرئ. (بی‌تا). المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، جلد ۲، چاپ نخست، قم: منشورات دار الرضی.

- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۲). مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران، چاپ سی و هفتم، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۳). قواعد عمومی قراردادها، ج ۲، چاپ ششم، تهران: شرکت سهامی انتشار با همکاری بهمن برنا.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۳). قواعد عمومی قراردادها، ج ۵، چاپ چهارم، تهران: شرکت سهامی انتشار با همکاری بهمن برنا.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۱). الزام‌های خارج از قرارداد- مسئولیت مدنی، جلد نخست، چاپ یازدهم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۸). حقوق خانواده، جلد نخست، چاپ نخست، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۴). حقوق خانواده (دوره مقدماتی)، چاپ چهارم، تهران: نشر میزان.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۲). قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی، چاپ سی و ششم، تهران: نشر میزان.
- مصطفوی، حسن. (۱۴۰۲ ق). تحقیق فی کلمات القرآن الکریم، جلد ۶، چاپ نخست، تهران: مرکز الکتاب للترجمة و النشر.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۴۰۱)، آموزش فلسفه، ج ۱، چاپ هشتم، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).
- محقق داماد، سید مصطفی. (۱۳۸۴). بررسی فقهی حقوق خانواده، چاپ یازدهم، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- محقق داماد، سید مصطفی. (۱۴۰۶). قواعد فقه، جلد نخست، ص ۱۷۰، چاپ دوازدهم، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه. (۱۳۸۲). مجموعه آرای فقهی در امور حقوقی، جلد ۴، چاپ دو، قم: ناشر معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه- مرکز تحقیقات فقهی.
- نوید تهرانی، مرضیه، معصومی، جمشید، یاقوتی، ابراهیم. (۱۴۰۲). خسارت ممانعت از حق اشتغال زوجه، در روابط غیر مالی زوجین، فصلنامه مطالعات اقتصادی، ۵ (۱)، ۸۶-۱۰۰.
- [HTTPS://DOI.ORG/10.22034/EJS.2023.362924.1301](https://doi.org/10.22034/EJS.2023.362924.1301) [لینک]

References

- Amid, H. (1984). *Amid Dictionary, Volumes 2 and 3*, 1st Edition. Tehran: Amir Kabir Publications. [Text in persian]
- Asadi, L. (2011). The Husband's Right to ban his Wife's Employment. *Women's Strategic Studies*, 13 (51), pp. 157-179. DOI: 20.1001.1.20082827.1390.13.51.7.6. [Link]. [Text in persian]
- Akbarineh, P. (2011). "The Role of the Principle of No Harm in the Conflict Between the Wife's Right to Employment and the Husband's Rights." *The scientific- research Journal in Jurisprudence and Bases of Islamic Law*, 3 (7), pp. 94-116. [Link] [Text in persian]
- Dadmarzi, S.M. (2014). *Headship of the Family in Relation between wife and husband*, 1st Edition. Tehran: Mizan. [Text in persian]
- Fayoumi, A. (No Date). *Al-Misbah al-Munir fi Gharib al-Sharh al-Kabir lil-Rafi'i, Volume 2*, 1st Edition. Qom: Dar al-Radi Publications. [Text in Arabic]
- Hurr al-Amili, M. (1989). *Wasail al-Shia, Volume 21*, 1st Edition. Qom: Institute of Aholbeit peace be upon them. [Text in Arabic]
- Imami, S.H (No date). *Civil Law, Volume 2*. Tehran: Islamiyah Publications. [Text in persian]
- Jafari Langroudi, M.J. (2003). *Legal Terminology*, 13th Edition. Tehran: Ganj-e Danesh Library. [Text in persian]
- Jafari Langroudi, M.J. (2007). *Comprehensive Legal Terminology, Volumes 3 and 5*, 3rd Edition. Tehran: Ganj-e Danesh Library. [Text in persian]
- Judiciary Training and Research Deputy (2003). *Collection of Jurisprudential Opinions on Legal Matters, Volume 4*, 2nd Edition. Qom: Judiciary Training and Research Deputy - Center for Jurisprudential Research. [Text in persian]

- Katouzian, N. (2003). *Introduction to the science of law and the study of Iran's legal system*, 37th Edition. Tehran: stock co of publications. [Text in persian]
- Katouzian, N. (2004). *General Principles of Contracts, Volume 2*, 6th Edition. Tehran: stock co of publications with collaboration of Bahman Borna. [Text in persian]
- Katouzian, N. (2004). *General Principles of Contracts, Volume 5*, 4th Edition. Tehran: stock co of publications with collaboration of Bahman Borna. [Text in persian]
- Katouzian, N. (2012). *Non-Contractual Obligations - Civil Liability, Volume 1*, 11th Edition. Tehran: University of Tehran Publications. [Text in persian]
- Katouzian, N. (2009). *Family Law, Volume 1*, 1st Edition. Tehran: Sahami Publications. [Text in persian]
- Katouzian, N. (2005). *Family Law (Introductory Course)*, 4th Edition. Tehran: Mizan Publications. [Text in persian]
- Katouzian, N. (2013). *Civil Law in the Current Legal System*, 36th Edition. Tehran: Mizan Publications. [Text in persian]
- Khorsandian, M.A. (2011). Spouse Employment in Iran's Statuary law and Family Support Bill. *Family Law and Jurisprudence (Neda-ye Sadeq)*, 16 (54), pp. 52–76. <https://doi.org/10.30497/FLJ.2011.39747>. [Link]. [Text in persian]
- Mostafavi, H. (1982). *Al-Tahqiq fi Kalimat al-Quran al-Karim, Volume 6*, 1st Edition. Tehran: Center for Translation and Publication of the Book. [Text in Arabic]
- Mesbah Yazdi, M.T. (2023). *Teaching Philosophy, Volume 1*, 8th Edition. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications. [Text in persian]
- Mohaghegh Damad, S.M. (2005). *A Jurisprudential Study of Family Law*, 11th Edition. Tehran: Center for Islamic Sciences Publications. [Text in persian]
- Mohaghegh Damad, S.M. (1986). *Jurisprudential Principles, Volume 1*, p. 170, 12th Edition. Tehran: Center for Islamic Sciences Publications. [Text in persian]
- Navid Tehrani, M., Masoumi, J., Yaghouti, E. (2023). Damages for Preventing the Right of the Wife, to Work in the Non-financial Relationship of the Couple." *Studies of Economic jurisprudence*, 5 (1), pp. 86–100. [HTTPS://DOI.ORG/10.22034/EJS.2023.362924.1301](https://doi.org/10.22034/EJS.2023.362924.1301). [Link]. [Text in persian]
- Rowshan, H. (2014). *Family Law*, 1st Edition. Tehran: Jungle Publications. [Text in persian]
- Shahidi, M (2002). *Principles of Contracts and Obligations, Volume 2*, 2nd Edition. Tehran: Majd. [Text in persian]
- Shams, A. (2005). *Civil Procedure Law, Volume 2*, 7th Edition. Tehran: Darak. [Text in persian]
- Safaei, Seyyed Hossein, and Asadollah Emami (2005). *A Concise Overview of Family Law*, 8th Edition. Tehran: Mizan. [Text in persian]
- Tarhi, F.(1996). *Majma al-Bahrain, Volume 2*, 3rd Edition. Tehran: Mortazavi Bookstore. [Text in Arabic]
- Tabatabai Yazdi, S.M.K. (1989). *Al-Urwa al-Wuthqa, Volume 2*, 2nd Edition. Beirut: Al-Alami Publications. [Text in Arabic]
- Tabatabai Yazdi, S.M.K. (1995). *Questions and Answers*, 1st Edition. Tehran: Center for Islamic Sciences Publications. [Text in Arabic]
- Taleb Ahmadi, H. (2003). "Voidable Transactions in Iranian Law." *The Judiciary' Law Journal*, 67 (43), pp. 71–92. [Link] [Text in persian]
- Zahedi Asl, S., Masoudi Nia, M. (2019). The Status of the Wife's Right to Employment in Iranian Law and Islamic Jurisprudence. *Journal of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law*, 12 (1), pp. 111–129. [Link] [Text in persian]

